

Razvoj ravnotežja med avtonomijo in povezanostjo: razvoj sebstva v luči teorije objektnih odnosov Margaret S. Mahler in koncepta razvojnih linij Anne Freud

The development of a balance
between autonomy and
connectedness: development of
the self in the light of the theory
of object relations by Margaret
S. Mahler and the concept of
developmental lines by Anna Freud

Andreja Grobelšek

Povzetek

Andreja Grobelšek, univ. dipl. soc. ped., Seliškarjeva ulica 4, 3000 Celje

Članek se ukvarja z dilemo umestitve posameznika in njegovega osebnostnega razvoja na kontinuum med avtonomijo in povezanostjo. Tako je naš interes poleg individualizacije usmerjen tudi v odnosnost. Sprašujemo se, kako odnosi s pomembnimi drugimi vplivajo na razvoj sebstva, individuacijo in kako se sami objektni odnosi razvijajo. Odgovore na ta vprašanja skušamo najti in jih osvetliti s stališča psihodinamske usmeritve

oziroma moderne psihoanalitične razvojne psihologije, znotraj katere se osredotočamo na teorijo objektivnih odnosov in avtorico Margaret S. Mahler ter na koncept razvojnih linij Anne Freud. Margaret S. Mahler večji del organizacije intrapsihičnega in vedenjskega življenja pojasnjuje s procesi separacije in individuacije. Anna Freud pa je uvedla koncept razvojnih linij, s katerim skuša razložiti potek egorazvoja ter osnovne interakcije med idom, egom in njunima različnima razvojnima stopnjama. Po predstavitvi razvojnih teorij se ustavimo pri procesih separacije in individuacije v obdobju adolescence, kar se navezuje na kratek aplikativni del, v katerem skušamo pogledati uporabno vrednost izbranih teorij pri delu svetovalke – prostovoljke z mladoletnimi prestopniki.

Ključne besede: razvoj sebstva, objektivni odnosi, Margaret S. Mahler, teorija separacije in individuacije, Anna Freud, koncept razvojnih linij.

Abstract

The article deals with the dilemma of placing an individual and his or her personal development in the continuum between autonomy and connectedness. Thus our interest, in addition to individualisation, is also focused on relations. We ask ourselves how relations with significant others affect the development of the self, the individuation, and how the object relations themselves develop. We try to find the answers to such questions and illuminate them from the point of view of the psychodynamic model or modern psychoanalytic developmental psychology, within which we focus on the theory of object relations and the author Margaret S. Mahler, and on the concept of developmental lines by Anna Freud. Margaret S. Mahler explains a major part of the organisation of the intrapsychical and behavioural life

with the processes of separation and individuation. Anna Freud, on the other hand, has introduced the concept of developmental lines, with which she tries to explain the course of the ego development and the basic interaction between the id, ego and their different developmental stages. The presentation of developmental theories is followed by a description of the processes of separation and individuation during adolescence, which is related to a short applicative section in which we try to establish the applicable value of the chosen theories in the work of an adviser – volunteer with juvenile delinquents.

Key words: *development of the self, object relations, Margaret S. Mahler, theory of separation and individuation, Anna Freud, concept of developmental lines*

Uvod

Mislim, da vprašanje odnosa med avtonomijo in bližino nikoli ne bo prenehalo biti zanimivo in aktualno. To vprašanje na eni strani združuje individualnost, ločenost od drugih, samostojnost, po drugi pa povezanost, soodvisnost, emocionalno intimnost.

Pogosteje se s tem vprašanjem srečujemo na področju socialne psihologije, ko govorimo o partnerskem odnosu, družini in družinskih vezeh, timskem delu, vendar pa lahko na ravnotežje med avtonomijo in povezanostjo pogledamo tudi s perspektive razvojne psihologije.

V ozadju se skriva dilema med individualnostjo in kolektivnostjo ter s tem vprašanje umestitve posameznika in njegovega osebnoznega razvoja na kontinuum med avtonomijo in povezanostjo. Z vidika razvojne psihologije nas namreč zanimata razvoj in oblikovanje avtonomnega in hkrati povezanega sebstva (self). Se pravi, da je naš interes poleg individualizacije usmerjen tudi v odnosnost. Sprašujemo se, kako odnosi s pomembnimi drugimi vplivajo na razvoj sebstva in individuacijo ter kako se sami objektni odnosi razvijajo. Pri tem objektni odnos razumemo kot »način subjektovega odnosa s pomembnimi drugimi (referenčnimi) osebami, v katerem subjekt gradi svoj lastni psihični aparat« (Praper, 1996: 23).

Tako bomo na to pogledali s stališča psihodinamske usmeritve oziroma moderne psihoanalitične razvojne psihologije, znotraj katere postavljamo fokus na *teorijo objektivnih odnosov in avtorico Margaret Mahler ter na koncept razvojnih linij Anne Freud*.

Mahlerjeva v svoji teoriji separacije in individuacije izhaja iz egopsihologije, Anna Freud pa iz teorije psihoseksualnega razvoja, vendar je ozadje obeh usmeritev psihoanalitično.

Po poglobljeni predstavitvi izbranih razvojnih teorij se bomo na kratko ustavili pri procesih separacije in individuacije v obdobju adolescence, kar se navezuje na kratek aplikativni del, v katerem bomo skušali pogledati uporabno vrednost izbranih teorij pri delu svetovalke – prostovoljke z mladoletnimi prestopniki v mladoletniškem zaporu.

Ozadje izbranih teorij in konceptov

Izhajali bomo iz psihodinamskega pristopa, zato najprej pogledimo teoretično ozadje izbranih konceptov.

Praper (1995) pravi, da je psihoanaliza pravzaprav dala dve razvojni teoriji. Prva je Freudova teorija psihoseksualnega razvoja, druga pa izhaja iz sodobne smeri – egopsihologije in teorije objektivnih odnosov. Teorijo psihoseksualnega razvoja je Freud oblikoval na osnovi raziskovanja zorenja teženj, gonov. Tako vnaša razvojni vidik v razumevanje psihodinamike – gre namreč za vprašanja, kako pretekle izkušnje ter sedanji specifični razvojni trenutek vplivata na stanje naših teženj in konfliktov. Druga razvojna teorija se ukvarja predvsem z vprašanji, kako se oblikuje notranja struktura psihičnega aparata in s tem sposobnost aktivne adaptacije. »Razumljivo je, da se oba razvojna vidika prepletata v procesu, ki ga imenujemo tudi socializacija.« (Praper, 1995: 25.)

Prve razvojne teorije se dotikamo s konceptom razvojnih linij Anne Freud, druge pa s teorijo separacije in individuacije Margaret S. Mahler pod dežnikom *moderne psihoanalitične razvojne psihologije*.

Praper (1996) pojasnjuje, da ima izraz objektivni odnos danes v psihoanalizi veliko veljavo in ga široko uporabljajo.

Na pomembnost objektivnih odnosov je opozoril že Freud (Praper, 1995) sam, ko je dejal, da ima gon svoj izvor, cilj in objekt. Izvor

je v organskem sistemu, erogeni coni, v katero je usmerjena libidna energija, cilj doživljanja ugodja, objekt pa tisti ali tisto, od kogar otrok pričakuje zadovoljitev potrebe. Izraz "objektni odnos" se torej nanaša na interakcijo med otrokom in njemu pomembno drugo osebo (ali igračo kot nadomestkom), za katero je značilna sprva libidna, kmalu pa tudi agresivna izmenjava. Zaradi spremljajočih izkušenj ugodja ali neugodja objektni odnos kmalu pomeni čustveno izmenjavo.

V nekaterih oblikah je teorija objektnih odnosov uperjena proti Freudovi teoriji gonov, večina sodobnih konceptov pa jo prej dopolnjuje kot revidira, ugotavlja Praper (1996). Če nam Freudov pristop odkriva razvoj v sferi ida, teorija objektnih odnosov raziskuje razvoj v sferi ega, vključno z identifikacijskimi procesi in oblikovanjem sebstva. Vse je torej odvisno od tega, kam postavimo akcent – na id ali ego, na intrapsihično ali interpersonalno. Bistveni premik s teorijo objektnih odnosov je v tem, da pojasnjuje, kako v interakciji s pomembnimi osebami v razvoju nastaja psihični aparat v razvijajočem se posamezniku. Objektni odnos je po definiciji odnos s tisto osebo, s katero v pomembni emocionalni izmenjavi potekajo identifikacijski procesi, ob katerih ego angažira vse svoje zmožnosti in tako gradi tudi lastno strukturo. Tako je teorija objektnih odnosov kot najpomembnejša sodobna psihoanalitična teorija tista, ki je s konceptom, da se v medosebni interakciji (vendar ne s komerkoli, temveč z objektom) gradi notranji psihični aparat, premostila prepad med intrapsihičnim in interpersonalnim.

Vendar pa Praper (1990) dodaja, da teorija objektnih odnosov še do danes ni neka konsistentna teorija. Če je temeljna karakteristika Fairbairnove angleške skupine to, da je usmerjena proti Freudovi psihoanalizi in se opira na delo M. Klein, je karakteristika ameriških predstavnikov teorije objektnih odnosov ta, da nadaljujejo svojo pot iz tradicije Hartmannove egopsihologije, ki ji ni bilo do obračunavanja s Freudom. »Iz teh tradicij so raziskovalci ugotavljali, da niti samo zadovoljevanje potreb, niti iskanje objekta samo zase nista tako pomembna, kot je bistveno to, da otrok v interakciji z okoljem gradi svoj notranji psihični aparat. Vse bolj postaja osebnost, ki se je zmožna aktivno poravnati z zunanjim okoljem in ustvarjati neko notranje ravnotežje.« (Praper, 1995: 33.)

Tako pomemben korak kaže pripisati Hartmannu (1937, v Praper, 1996), ki je takrat novo Freudovo strukturalno teorijo razširil

v egopsihologijo. Ego, katerega poglobitna naloga je integrirati in organizirati adaptacijske zmožnosti organizma, ima svoj specifični razvoj. Razvojni deficiti na tem področju vnašajo v strukturo psihičnega aparata vrzeli, ki so celo bolj usodne kot ponotranjeni konflikti.

Tretji korak v oblikovanju psihoanalitične razvojne psihologije pripisujemo Eriksonovi (1959, v Praper, 1996) teoriji psihosocialnega razvoja. Erikson vnaša vidike pomembnih odnosov in vprašanja formiranja lastne identitete.

Četrty korak po Praperju (prav tam) predstavlja razvoj teorije objektivnih odnosov na temelju neposrednega opazovanja otrok, pri čemer gre zasluga predvsem znani trojici ameriške tretje generacije psihoanalitikov, Reneju Spitzu, Margaret Mahler in Edith Jacobson. Matjanova (1992) pa te avtorje prišteva med pozne egopsihologe in pravi, da so sodobniki, ki so delali ločeno, vendar so pogosto prišli do enakih ali podobnih odkritij. V tem dejstvu bi lahko iskali razlog, zakaj se med seboj tako redko citirajo, čeprav je jasno, da medsebojna dela dobro poznajo. 1975 je Margaret Mahler objavila svoje delo Psihološko rojstvo človeškega otroka, v katerem večji del organizacije intrapsihičnega in vedenjskega življenja pojasnjuje s procesi separacije in individuacije. S tem delom postaja egopsihologija pravzaprav totalna psihoanalitična razvojna psihologija.

Dodajamo še koncept razvojnih linij Anne Freud, ki je izhajala iz spoznanj svojega očeta, vendar jih je tudi dopolnjevala, predvsem na področju dela z otroki. »Presenetljivo je to, da je oddaljena od ameriške ego psihologije vseeno močno vplivala na oblikovanje egopsihološke misli.« (Praper, 1996: 111.)

Margaret S. Mahler

Margaret S. Mahler (1897–1985) je bila rojena v majhnem madžarskem mestu blizu avstrijskega Dunaja. Po diplomu iz medicine je delovala kot pediaterinja in otroška psihiaterinja ter zaključila psihoanalitično izobraževanje. Pred nemško okupacijo v drugi svetovni vojni se je z možem umaknila v ZDA, kjer je nadaljevala kariero kot raziskovalka in tudi profesorica na inštitutih in univerzah (Crain, 2000).

Po letu 1970 je Margaret Mahler (1975, v Praper, 1996) brez dvoma med tistimi, ki so najmočnejše vplivali na razvoj psihoanalize. Prispevala je novo znanje tako za razumevanje normalnega razvoja kakor tudi etiologije motenj pri ljudeh z mejnimi strukturami.

Delo Mahlerjeve (1975, po Blanck in Blanck, 1979) se je skozi leta preusmerilo od preučevanja otroških psihoz do normalnega razvoja. V teh raziskavah je odkrila tri faze zgodnjega razvoja. Kasneje je dopolnila svoje ugotovitve ter v okviru faze separacije in individuacije osvetlila še štiri podfaze. Preučevanje teh podfaz jo je pripeljalo do zaključka, da se večina intrapsihične organizacije in vedenja razvije okoli tem, povezanih s separacijo in individuacijo. Tako je preučila »pot od odvisnosti do določene stopnje samostojnosti, ki jo otrok doseže pri približno treh letih in jo Mahlerjeva imenuje ‘psihološko rojstvo’« (Batistič Zorec, 2000: 37).

Kot vsak intrapsihični proces se tudi ta odraža kasneje v življenju, pravijo Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975). Nikoli ni končan in ostaja vseskozi aktiven. Tako v novih fazah v življenjskem krogu opazamo, kako derivati najzgodnejših procesov še vedno delujejo. Vendar se prvotni psihološki dosežki tega procesa odvijajo v času od četrtega ali petega meseca do tridesetega oz. šestintridesetega meseca – obdobje, ki ga imenujemo faza separacije in individuacije. Avtorji pravijo, da želijo poudariti zgodnje otroštvo, ne namigujejo pa, kot je to včasih površno razumljeno, da je vsaka nova separacija in korak k razširjenemu občutku sebe del prvotnega procesa separacije in individuacije. S tem bi namreč zanikali zgodnje intrapsihične dosežke, ki jih vidimo kot jedro v tem procesu. Vendar se stari, nerešeni konflikti, občutki o lastni identiteti lahko reaktivirajo v katerikoli kasnejši fazi v življenju.

Teorija separacije in individuacije M. Mahler

Obstaja hipoteza o tretjem izvoru energije, ki nadomešča energijo, ki izhaja iz gonov seksualnosti in agresivnosti. V zgodnjih formulacijah je Mahlerjeva to silo označila kot gon k separaciji (Mahler in Gosliner, 1955, v Greenberg, 1991). Kasneje je svoje poglede dopolnila in predlagala, da je prvoten gon usmerjen k individuaciji, separacija pa predstavlja dopolnilni vidik tega procesa (Mahler, Pine in Bergaman, 1975).

Za Mahlerjevo (Mahler in Gosliner, 1955, v Greenberg, 1991) obstaja odnos pred gonom. Še več, narava odnosa celo vpliva na značaj samega gona. Libido in agresivnost se razvijeta iz začetne nediferencirane energije, ko je otrok sposoben razlikovati med dobrimi in slabimi predstavami o materi in sebi. S tem Mahlerjeva pojasnjuje, da obstaja odnos z materjo, ki ga označujejo kvalitete izkušenj (odnos je dober ali slab), preden obstaja libido ali agresivnost.

Praper (1996) pravi, da Mahlerjeva pri svojih skrbno zasnovanih raziskavah izhaja iz Hartmannove predpostavke o nediferencirani matrici ega in vrojenih aparatih primarne avtonomije, »kar pomeni, da temeljne funkcije ega podedujemo« (Praper, 1995: 41).

Osrednji predmet njenih raziskav je bila ena najpomembnejših razvojnih linij, to je proces strukturiranja ega in formiranja identitete – proces separacije in individuacije. Njene ugotovitve (1975, v Engler, 2006) potrjujejo, da biološko in psihološko rojstvo nista isto. Slednje je postopoma razvijajoč se proces. Skozi študije otrok z motnjami in študije normalnih otrok je Mahlerjeva konstruirala zaporedje stopenj, skozi katere gre ego v procesu nastajanja individuuma. Interakcija med dvema partnerjema v diadi je tista, ki določa izid – obliko organizacije otrokovega duševnega aparata, dodajata zakonca Blanck (1979). Prav tako je proces razvoja in organizacije kontinuiran. Začne se s prvim dnevom novorojenčka in ga skozi interakcijo z okoljem; če je okolje naklonjeno razvoju, pripelje do psihološkega rojstva približno tri leta kasneje. S psihološkim rojstvom identiteta in psihična struktura dobita svojo osnovno obliko in predstavljata osnovo, nujno za soočanje z nalogami kasnejšega razvoja.

Pred separacijo in individuacijo se zgodita še dve predhodni fazi – faza normalnega avtizma in normalne simbioze, skozi kateri se ego razvije od stanja absolutnega primarnega narcizma do prepoznavanja zunanjega sveta (Engler, 2006).

V nadaljevanju si pogledjmo faze v teoriji separacije in individuacije.

Normalna avtistična faza

Faza normalnega avtizma traja od začetka do drugega meseca, ko še ne obstaja jasna distinkcija izmed "znotraj" in "zunaj" niti med otrokom in neživo okolico (Urlič, 1988). Mahlerjeva (1975, v

Matjan, 1992) meni, da otrok preživi prve tedne svojega življenja v stanju primitivnega, halucinatornega neznajdenja, ko mu je cilj predvsem homeostaza. V tem obdobju otrok nima objekta. V drugem mesecu pričanja zaznavati objekt, ki ga zadovoljuje, in pričanja se faza simbioze.

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) menijo, da avtistična faza predstavlja ostanke prvotnega stanja, ki je prevladovalo nad življenjem v maternici. Fiziološki procesi so dominantni. V tem času lahko prepoznamo dve stopnji primarnega narcizma. V prvih tednih življenja prevlada stanje absolutnega primarnega narcizma, ki ga zaznamuje otrokovo pomanjkljivo zavedanje matere. To je stopnja, ki so jo poimenovali normalni avtizem. Temu sledi stopnja meglenega zavedanja, da sam ne more zadovoljiti lastnih potreb, ampak zadovoljitev prihaja od zunaj (primarni narcizem v začetku simbiotične faze). Vendar pa novorojenček prihaja na svet popolno opremljen za primarno avtonomijo (Hartmann, 1939, v Mahler, Pine in Bergmann, 1975), »toda v normalni avtistični fazi ti aparati primarne avtonomije ubogajo pravila centralnega živčnega sistema« (Mahler, Pine, Bergmann, 1975: 43).

Podobno avtistični fazi je Freud (1920, v Stern, 1985) videl dojenčka kot zaščiteneega pred odnosnostjo s tako imenovano "bariero pred stimulusi", ki dojenčka ščiti pred zaznavanjem in soočanjem z zunanjiimi dražljaji, kar vključuje tudi druge ljudi. V obeh pogledih so dojenčki povezani z drugimi le posredno. Tako ostajajo v nekem podaljšanem stanju nediferenciacije, v katerem ne obstaja socialni svet. Po drugi strani pa so nestalna čustva in psihološke napetosti, ki doletijo dojenčka, tiste, ki predstavljajo vir izkušenj, ki v končni fazi definirajo občutek o sebi. Te izkušnje zaznamujejo obdobje prvih dveh mesecev.

Podobno kot Freud Mahlerjeva (1975, v Blanck in Blanck, 1979) celo zaključuje, da v začetku otrokova nezmožnost, da vzpostavi odnos z okoljem, otroka ščiti pred prezgodnjim vstopom v diadno interakcijo in pred prezgodnjim razvojem egofunkcij, ki bi lahko bile v škodo splošni strukturi. Otrok potrebuje postopne frustracije in druge izkušnje, ki podpirajo separacijo, da je pripravljen na velik korak k individuaciji.

Kasneje sta Brazelton (1965, v Matjan, 1992) in Stern (1976, v Matjan, 1992) na podlagi raziskav ugotovila, da se novorojenček

prej odziva na zunanji svet, kot pa se je to kdajkoli verjelo. Pokazala sta, da se novorojenček že selekcionirano odziva na materin glas. Danes tudi vemo, da se fetus zanesljivo odziva na določene dražljaje že v materinem trebuhu. Stern (1985) pravi, da normalni dojenčki niso nikoli v fazi avtizma. Res je, da dojenčki postajajo vse bolj socialni, vendar to ni isto, kot da postajajo vse manj avtistični. Ta proces pomeni kontinuirano razkrivanje intrinzično determinirane socialne narave. Tudi Mahlerjeva (neobjavljeno, prav tam) se je zavedala novejših odkritij in je nekoliko modificirala svojo konceptualizacijo normalne avtistične faze, ki jo je prilagodila tem odkritjem. V kasnejši razpravi je predlagala, da bi lahko bila ta začetna faza poimenovana tudi "prebujenje" (angl. awakening). Tako v nasprotju s konceptom normalnega avtizma ta koncept predvideva, da je dojenček od trenutka rojstva globoko socialen.

Faza normalne simbioze

Faza normalne simbioze traja od drugega do sedmega oz. devetega meseca in to stanje predstavlja osnovo, od koder se dojenček postopoma ločuje in individualizira ter prihaja do končnega občutka o sebi in drugih (Crain, 2000).

Na začetku je treba pojasniti razliko med simbiozo in stapljanjem oz. zlitjem. Fonda (1997) meni, da se te termine pogosto uporablja brez pravega razločevanja, še posebej v nediferencirani uporabi terminov "simbiotična vez" ali "fuzionalna vez". Razlika je v tem, da je stapljanje ena od elementarnih modalitet odnosa med subjektom in objektom, ki je lahko trenutna ali trajna. Simbioza je relativno stabilna, trajna in kompleksna organizacija načina bivanja v odnosu z določenim objektom. V simbiozi pa ima stapljanje kot osnovni mehanizem obširno vlogo.

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) ugotavljajo, da se v fazi normalne simbioze dojenček vede in da funkcionira, kot da sta z mamo vsemogočni sistem – diada znotraj ene skupne meje. Termin simbioza opisuje stanje nediferenciranosti, zlitje z materjo, kjer "jaz" ni diferenciran od "nejaza" in kjer znotraj in zunaj postopoma postajata zaznana kot različna. Očitno je, da je dojenček popolnoma odvisen od simbiotičnega partnerja v tej fazi, vendar pa ima simbioza popolnoma drugačen pomen za odraslega partnerja v diadi. Dojenčkova potreba po materi je absolutna, materina potreba

pa relativna. Osnovni (še ne delujoči) ego novorojenčka oz. majhnega otroka mora dopolnjevati emocionalni odnos matrine skrbi; gre za vrsto socialne simbioze. Znotraj te matrice fiziološke in sociobiološke odvisnosti od matere se odvije strukturna diferenciacija, ki vodi k posameznikovi organizaciji delujočega ega.

Tukaj prihaja do ustanavljanja »spominskih otokov« (Mahler in Gosliner 1955, v Mahler, Pine in Bergmann, 1975), vendar še ne prihaja do diferenciacije notranjega in zunanjega. Avtorici postavljata tezo, da se predstave objekta ljubezni kot tudi predstave telesnega in kasneje psihičnega jaza izoblikujejo iz spominskih sledi ugodnih ("dobrih") in neugodnih ("slabih") instinktivnih, emocionalnih izkušenj in zaznav, s katerimi so bile le-te povezane. »Psihično zdravje v veliki meri sloni na ponotranjenju dovolj dobrih vsebin. V prvem življenjskem letu otrok še ni zmožen dojeti, da je mama en in isti objekt, takrat ko zadovoljuje potrebe, neguje, in takrat, ko je huda. Postopoma utegne ta razcep uporabljati kot obrambo. Pogosto predstave o slabem objektu požira vase, da bi dober del obdržal. Kasneje v življenju ta mehanizem uporabljajo ljudje, ki se hitro ponudijo za krivca ob medosebnih zapletih, samo da ohranijo dobre odnose.« (Praper, 1995: 70.)

Praper (prav tam) pravi, da otrok v prvem letu uporablja tako imenovano "primitivno čustveno identifikacijo". S pomočjo imitacije povzema po objektu celotne vedenjske vzorce in jih ponotranja. Tako postajajo številni prilagoditveni mehanizmi objekta del njega. Ta prvotna čustvena identifikacija kot ponotranjeni del objekta je temelj kasnejše sposobnosti empatije.

Skozi simbiotično fazo se otrok spozna s svojo drugo polovico – materjo, kar prepoznamo v značilnem socialnem nasmehu. Nasmeh postopno postane specifičen odziv na mater, kar je najpomembnejši znak, da se je oblikovala vez med materjo in otrokom (Bowlby, 1958, v Mahler, Pine in Bergmann, 1975). »Preseneča, kako večina mater zlahka ustvari kontakt z novorojenčkom. Pravimo, da "zmorejo konstruktivno regresijo", kar pomeni, da gredo v svojem doživljanju in akcijah tako globoko nazaj, da lahko z otrokom komunicirajo.« (Praper, 1995: 49.) Mahlerjeva (1975, v Blanck in Blanck, 1979) je odkrila, da otrok z nižjimi prirojenimi sposobnostmi morda ne bo mogel vstopiti v simbiotično izkušnjo, ali pa so sposobnosti dovolj razvite, vendar se otrok slabo ujema z materjo. Prav tako je morda stopnja otrokove inteligentnosti dovolj

dobra za eno družino, medtem ko ne doseže zahtev druge družine. Otroci, ki imajo visoke prirojene sposobnosti, pa so izpostavljeni tveganju prezgodnjega razvoja. Srečujemo se tudi z ljudmi, ki so se srečevali z mnogimi ovirami na poti razvoja: odsotni oče ali mati, neporočene matere, ki so še same otroci, težko bolni starši ali smrt staršev. Tudi otrok sam je morda imel kakšno hujšo bolezen, nesrečo, fizični hendikep, lahko je doživel neobičajno travmatično izkušnjo, katastrofo ali celo vojno. Tako se potencialno neujemanje lahko pojavi v nešteto kombinacijah.

Vendar Praper (1995) poudarja, da je simbioza ena najpomembnejših izkušenj v življenju. »Vstop in izstop sta torej ključnega pomena. Kadar otrok ne more vstopiti je psihoza skoraj neizbežna. Kadar ne more izstopiti se sicer običajno izogne najhujšemu, še vedno pa ima šibko strukturo, motnje v adaptaciji in megleno predstavo o sebi kot avtonomnem bitju.« (Praper, 1995: 55.)

Novejše ugotovitve (Stern, 1985) izzivajo te splošno sprejete urnike in sekvence v razvoju. Nagibajo se k temu, da je dojenček že zmožen imeti integriran občutek o sebi in drugih. Podpirajo pogled, da otrok najprej oblikuje nekakšen jedrni občutek o sebi in drugih, kar doseže v obdobju med drugim in sedmim mesecem. Šele potem, ko je ta občutek oblikovan, so izkušnje zlitja z materjo možne, kar pa dramatično spremeni zaporedje razvojnih nalog. Druga kritika se nanaša na pomembnost ritma frustracije-gratifikacije, kar izpostavljata Lešnik in Lunaček (1988) in pravita, da na zadovoljevanje otrokovih potreb močno vpliva tudi materin lastni ritem.

Mahlerjeva sama (Mahler, Pine in Bergmann, 1975) poudarja, da njen interes ni bil usmerjen v prve mesece otrokovega življenja in da poglobljeno študijo novorojenčka, se pravi normalne avtistične in simbiotične faze, prepušča drugim avtorjem, sama pa se s sodelavci poglobi v proces separacije in individuacije, ki sledi.

Preden spregovorimo o procesu separacije in individuacije, se ustavimo še ob vprašanju o vlogi očeta. Praper (1995) pojasnjuje, da otrok v prvih letih življenja nujno potrebuje eno konstantno referenčno osebo. Seveda to ne pomeni, da ne potrebuje očeta, bratov, sester, vendar je otrok v prvih letih diaden, kar pomeni, da mentalno živi kot del para. Iz te diade otrok postavlja odnose z drugimi. Oče torej ni nepomemben, drži pa, da običajno ni primarni

objekt. Vprašanje je tudi, ali sta starša vzpostavila partnerski odnos dveh odraslih, ki sta sama šla ustrezno skozi proces separacije in individualizacije. Kadar je ta pogoj izpolnjen, moški lahko opravlja pomemben del očetovstva, ki je sprva v tem, da partnerici omogoči nemoteno regresijo v simbiozo z otrokom. Otrokovo opažanje, da je mama občasno v simbiotičnem odnosu tudi z očetom, bratom, sestrico, mu v pogojih, ko je že zgradil temeljno zaupanje, omogoča, da tudi sam občasno vzpostavlja dobre emocionalne odnose z drugimi člani. Tako kmalu zdrži kratka varstva, premosti odsotnost mame z medvedkom ipd.

Tudi zakonca Blanck (1979) menita, da oče in sorojenci pomembno prispevajo k otrokovemu razvoju, saj omogočajo objektivne izkušnje v širšem dometu, kot so tiste v diadnem odnosu, in tako spodbujajo napredek skozi različne podfaze separacije in individuacije.

Proces separacije in individuacije

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) proces separacije in individuacije delijo na štiri podfaze: diferenciacijo, prakticiranje, približevanje in "na poti k libidinalni konstantnosti objekta".

Diferenciacija

Iz dela Mahlerjeve (1975, v Blanck in Blanck, 1979) vemo, da trend k separaciji in individuaciji postane dominanten, ko začne simbioza bledeti. To je v skladu s Freudovim prepričanjem, da agresivni gon služi prekinitvi povezanosti. V tej pomembni fazi razvoja namreč prav agresija deluje kot tista sila, ki potisne otroka naprej na njegovi poti k psihološkemu rojstvu.

Prva podfaza procesa separacije in individuacije, ko otrok seže čez rob simbioze, je diferenciacija, kar pomeni »postopno ločevanje najprej med različnimi ljudmi in predmeti v okolju, nato pa bolj delikatno ločevanje predstav o sebi in predstav o objektu – torej izkušenj v diadi« (Praper, 1995: 61).

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) pravijo, da se pri približno 4–5 mesecih, na vrhuncu simbioze, začne nakazovati prva podfaza. V tem času je otrok že sposoben daljše usmerjene pozornosti. Obstajajo znaki, ki kažejo, da otrok začne razlikovati med svojim telesom in telesom matere. V šestem in sedmem mesecu

otrok podrobno vizualno in z dotikom raziskuje materin obraz, roke, njena očala, verižico ipd. – začne mamijo boljše prepoznavati od drugih in jo razlikovati. V literaturi zasledimo, da se v tem času pojavi strah pred tujci, ki pa se velikokrat dojema preveč enostavno. Otrok je namreč v tem času osredotočen na mamijo in njene obrazne, telesne poteze, ko pa se nauči prepoznati mamijo in ko spozna njeno splošno razpoloženje, se obrne tudi k drugim in z navdušenjem raziskuje tuje obraze, kot da preverja in primerja poteze tujcev z materinimi potezami. To z večjim navdušenjem in manj strahu počnejo otroci, ki so bili v zdravi simbiozi z materjo.

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (prav tam) poudarjajo, da okoli enega leta in v začetku drugega lahko opazimo, da intrapsihični proces separacije in individuacije poteka v dveh razvojnih smereh. Prva je smer individuacije – evolucija intrapsihične avtonomije, zaznavanje, spomin, kognicija. Druga je smer separacije, ki zajema diferenciacijo, oddaljevanje, oblikovanje meja. Tako otrok »do konca prvega življenjskega leta izpelje diferenciacijo ter prične s prakticiranjem« (Praper, 1995: 61).

»V nadaljnjem otrokovem razvoju se tudi vloga telesnega kontakta postopoma umika in prepušča prostor vidu in sluhu ter govoru – sredstvom, ki so ustrežnejša za komunikacijo na razdaljo in na simboličnem nivoju, kar bo utrjevalo občutek separiranosti.« (Fonda, 1997: 23.)

Practiciranje

Praper (1996) pravi, da se po desetem mesecu razvoj nadaljuje v prakticiranje, kamor otroka žene predvsem dozorevanje progastih mišic in vse boljša gibljivost (otrok shodi), pa tudi napredujoč kognitivni razvoj (Piaget otroka v tem obdobju vidi kot majhnega radovednega eksperimentatorja). Mahlerjeva (1968, 1975, v Stern, 1985) kot odločujoč moment za avtonomijo in samostojnost postavlja otrokovo zmožnost hoditi, odtavati stran od matere na lastno iniciativo, kar se začne nekje pri 12 mesecih. Spitz (1957, prav tam) ta moment postavlja v zmožnost reči 'ne' nekje pri 15 mesecih. Erikson (1950, prav tam) in Freud (1905, prav tam) menita, da je pri tem ključen nadzor nad funkcijami izločanja, ki se vzpostavi nekje pri 24 mesecih. Med avtorji opazimo precejšnjo časovno razliko, vendar lahko sklepamo, da imajo vsi prav, kar podpiramo

z mnenjem, da imajo vsi ti dosežki velik pomen za otroka in razvoj avtonomije, ki je postopoma razvijajoč se proces.

Čeprav različne ravni avtonomije prinašajo različne izkušnje, pa je v fazi prakticiranja med njimi marsikatera zastrašujoča, kadar otrok opazi, da se je na nekem mestu znašel sam brez objekta.

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) podfazo prakticiranja razdelijo v dva dela:

- 1 Zgodnja faza prakticiranja, ki jo zaznamujejo prve otrokove izkušnje fizičnega oddaljevanja od matere, ko se začne otrok plaziti, plezati, postavljati na noge, vendar se matere še drži.
- 2 Drugi del predstavlja otrokova prosta lokomocija in zrvnana drža.

Zdaj otrok kaže zanimanje tudi za druge stvari, ki so povezane z mamo: odejo, plenico, igračko, ki jo mama ponudi, ipd. Otroku se svet razširi – več je videti, slišati, se je mogoče dotakniti. Kako bo otrok doživel te nove izkušnje, je odvisno tudi od matere, ki je še vedno center njegovega sveta, poudarjajo avtorji. Namreč »v fazi prakticiranja se odloča, koliko se bo človek kasneje upal preizkušati in koliko ga bo pri tem preplavljal strah, da ga bo uspešno nadaljevanje oddaljilo od drugih« (Praper, 1995: 63).

Z razvojem lokomotorne aparata se začne otrok fizično oddaljevati od matere in včasih mine precej časa, ko je vpet v nove aktivnosti, preden se vrne k njej, pojasnjujejo Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975). Samostojna hoja mu da občutek neodvisnosti. Otrok se vrača k materi, da se ponovno napolni z energijo (angl. refuel) – z dotikom, stiskom v materino naročje ipd. Materin občutek in zaupanje, da zdaj otrok zmore sam, pa daje otroku lastni občutek varnosti in začetni pogum. Tukaj se začne »otrokova ljubezenska zveza s svetom« (Greenacre, 1957, v Mahler, Pine in Bergmann, 1975).

Približevanje

Od približno leta in pol do tretjega leta otrokove starosti traja obdobje približevanja. Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) ugotavljajo, da otrok postaja vse bolj avtonomen, tudi emocionalno se vse bolj diferencira od matere, njegove kognitivne sposobnosti so vse večje.

Matjanova (1992) pravi, da otrok zdaj opaža, da je s tem, ko zapušča simbiozo in obdobje primarnega narcizma, pravzaprav majhen in nebogljen. Pričenja se pojavljati separacijska anksioznost. »Otrok išče pomiritve pri materi, kadar je pri svojem gibanju ne vidi več.« (Batistič Zorec, 2000: 37.) »Zdi se, kot da bi otrok bil ves čas zaskrbljen glede tega, kje se njegova mama nahaja. Prav tako se zdi, da ima večjo potrebo, željo, da z mamom deli vse svoje nove sposobnosti in izkušnje.« (Mahler, Pine in Bergmann, 1975: 76–77.) To obdobje lahko prinese otroku velika razočaranja, če mati njegovo vračanje v naročje napačno razume in ga prehitro poriva v stran.

Praper (1996) pravi, da je videti, kot da otroka občasni telesni kontakt napolni z energijo in pogumom za njegove motorične podvige. Ker otrok še nima konstantnosti objekta, s približevanjem nadzoruje obstojnost objekta in s tem samega sebe. V tem obdobju že nakazuje prve znake nestrinjanja, včasih tudi z uporabo "ne", večkrat pa z izbruhi jeze. Matere, ki so otroku v tem obdobju še naprej fizično in emocionalno dosegljive, mu seveda močno olajšajo to nelahko fazo, od katere je odvisno, koliko si bo otrok kasneje drznil poskušati in preizkušati se. Hiperprotektivnost in prepogosta svarila, pa tudi brezbržnost, utegnejo otroka močno zavreti na tem področju.

Mahlerjeva, Pine in Bergmannova (1975) opažajo, da se pojavita dva značilna vzorca otrokovega vedenja. V tem času otrok po eni strani mamu spremlja kot senca (angl. shadowing), po drugi pa se od nje oddaljuje na svojih "izletih" (angl. darting away). Avtorji podfazo približevanja celo razdelijo na tri obdobja:

1. Začetek približevanja. Okoli 15. meseca mama postane oseba, s katero otrok želi deliti svoja odkritja v svetu, zato ji prinaša različne stvari, ki jih je našel. Skupaj s separacijo od matere otrok spoznava, da materine želje niso vedno v skladu z njegovimi. To predstavlja poseben izziv za otrokov občutek vsemogočnosti iz obdobja prakticiranja, ko se je počutil kot »kralj sveta«. (Mahler 1966, v Mahler, Pine in Bergmann, 1975.)
2. Kriza približevanja. Traja od 18. oz. 20. do 24. meseca in naprej. Pojavi se strah pred izgubo objekta ljubezni in znaki identifikacije z vedenjem matere ali očeta. Otroci so zelo občutljivi na materino odsotnost, vendar pa kognitivno že lahko spoznajo, da je mama nekje drugje in jo lahko poiščejo. Prav tako so značilne zahteve hkrati po bližini in avtonomiji.

3. Individualne rešitve kriz, ki se kažejo v vedenjskih vzorcih in osebnostnih karakteristikah. Vzpostavljane optimalne distance omogoča razvoj jezika, proces ponotranjenja, napredovanje v zmožnosti izražanja želja in fantazij skozi simbolično igro. Prav tako lahko prepoznamo začetke oblikovanja spolne identitete.

Praper (1996) poudarja, da ni zanemarljivo vprašanje, kakšno podobo o obdajajočem svetu in sebi si otrok ustvarja ob prakticiranju in približevanju. Slednje pa odločilno vpliva na proces formiranja identitete. Tudi Mahlerjeva (1975, v Blanck in Blanck, 1979) daje poseben poudarek podfazama prakticiranja in približevanja (*rapprochement*), saj meni, da se v teh podfazah določa, ali bo razvoj napredoval v smeri normalnega razvoja ali nevrotičnih formacij oz. drugih težkih patologij. Ta podfaza je kritična tudi zato, ker mora v tem času otrok sprejeti svojo lastno usodo. Otrok in mati namreč drug drugemu nista več tako prilagojena kot v prejšnjih fazah in tudi nikoli več ne bosta. Ali – kot je poetično rečeno v Bibliji – Raj je izgubljen. Zato je otrok prisiljen odkrivati svoje realno sebstvo in njegove zmožnosti. Prav tako bolj realno spoznava objektni svet in to, kaj lahko od njega pričakuje. Kjer so frustracije optimalne, tam faza približevanja postane topilnik za spojitev dveh polov, kot ju je videl Freud, narcizma in objektnih odnosov. V nasprotnem primeru posameznik ni sposoben integrirati realistične zahteve do objektov z realističnim občutkom lastne vrednosti.

V fazi približevanja, ki je skladna, se pojavi rast občutka lastne vrednosti, ki ga Mahlerjeva (prav tam) označuje kot zdrav sekundarni narcizem. To je mogoče, ko so občudovane lastnosti predstav o objektu ponotranjene v diferencirajoče se predstave o sebstvu v procesu selektivne identifikacije. Medosebno interakcijo, ki ostaja pomembna še za dolgo časa, zamenjajo intrapsihične in medsystemske transakcije, ko je struktura notranjega sveta oblikovana.

Konsolidacija individuacije in začetki konstantnosti objekta

S stališča Mahlerjeve, Pina in Bergmannove (1975) je glavna naloga četrte podfaze v doseganju individualnosti, ki se v določenih pogledih ohrani skozi vse življenje, in doseganje določene stopnje konstantnosti objekta. To drugo je odvisno od postopnega ponotranjenja notranje predstave o materi. Konstantnost objekta ne

pomeni le vzdrževanje reprezentacije odsotnega objekta, temveč tudi združitev dobrega in slabega objekta v eno celostno reprezentacijo. V tretjem letu je intrapsihična predstava matere praktično vedno na voljo, da nudi tolažbo otroku v času materine fizične odsotnosti. Osnova za stabilnost in kakovost te predstave je dejanski odnos med materjo in otrokom in je tako rezultat predhodnih treh podfaz. Grožnje doseženi konstantnosti objekta in individualnemu delovanju prihajajo iz različnih virov. Obstaja pritisk zorenja gonov, ki otroka sooča z novimi nalogami v analni fazi in s toaletnim treningom, z vstopom v falično fazo pa se začne otrok mnogo bolj zavedati spolnih razlik, poleg tega otroci doživljajo različno intenziven strah pred kastracijo.

Praper (1995) dodaja, da otrok vse manj uporablja mehanizme projekcije in introjekcije, ker je postavil temelje lastnih egofunkcij, kot so: nadzor realnosti, obvladovanje in reakcija impulzov, organizacija in regulacija mišljenja in emocij ter podobno.

Praper (1996) poudarja, da bodo osnovni aspekti do treh let formirane identitete za človeka značilni domala vse življenje. Utrjevanje konstantnosti objekta je pri tem odvisno od zmožnosti ponotranjenja (z asimilacijo) karakteristik objekta, od česar sta odvisna tako strukturalizacija ega in pridobivanje zmožnosti adaptacije kakor tudi formiranje sebstva. Tako doseže otrok nekje okrog tretjega leta separacijo. Običajno se v krčih prve trme prebije iz diade. Ta trenutek, ki ga v psihoanalizi imenujemo triangulacija, je Mahlerjeva videla kot "psihološko rojstvo". Razumljivo je, da razvojna linija separacije in individuacije poteka v soodvisnosti z drugimi razvojnimi linijami – značilnostmi identifikacijskega procesa, socializacijo gonov, predvsem pa s kognitivnim razvojem. Tako nam tudi Piaget pomaga razumeti prepletenost teh korakov, ko govori o značilnih podfazah senzomotoričnega stadija, predvsem o eksperimentiranju (ob prvem letu), ki podpira prakticiranje, in o permanentnosti objekta (od 18. do 20. meseca), ki pomeni kot kognitivna komponenta možnost ohranjanja predstav o objektu in možnost prehoda v selektivno ponotranjanje z asimilacijo – do emocionalne konstantnosti objekta.

Tako je otrok »z oblikovanjem lastne identitete zapustil življenje v diadi in prešel v triadni odnos. Z besedami Mahlerjeve bi lahko rekli "otrok je psihološko rojen"« (Praper, 1995: 78).

Triangulacija in Ojdipov kompleks

Klasična psihoanaliza imenuje obdobje četrtega in petega življenjskega leta falična faza.

Praper (1995) pravi, da se četrto in peto leto začne s pomembnim procesom triangulacije objektnih odnosov. To pomeni, da se otrok zdaj, ko je izpeljal separacijo, izloči iz para in stopa v socialni prostor kot individuuum, kar spremeni sistem odnosov v triadne. V odnosu do staršev ni več vezan na le en objekt in z drugimi člani družine ne kontaktira več kot del diade. To seveda ne pomeni, da šele zdaj kontaktira z očetom, toda zdaj se znajde med očetom in materjo, v prvem življenjskem trikotniku.

Razlika je tudi v razvoju in integraciji ega, vključno z razvojem miselnih funkcij, ne nazadnje pa tudi v razvoju superega, kar omogoča boljši stik s tipičnim kulturnim okoljem.

Mahlerjeva se s kasnejšimi fazami po otrokovem psihološkem rojstvu okoli tretjega leta pomembno ne ukvarja, vendar pa Greenberg (1991) opaža med minevanjem Ojdipovega kompleksa, kot ga razume Freud v svojem zgodnjem modelu, podobnost s potjo človeškega razvoja, kot ga predlaga M. Mahler v svoji teoriji o procesu separacije in individuacije. Se pravi, kot pristop k dovoljenim odnosom tudi z drugimi objekti, ki so na razpolago, predstavlja Ojdipov kompleks separacijo, kot ključni element pri formaciji psihične strukture pa predstavlja pot k individuaciji.

Sklepni poudarki teorije M. Mahler

Najpomembnejše korake v razvoju sebstva ponazorimo še v sliki 1.

Jessica Benjamin (1988, v Engler, 2006) pravi, da raziskave Mahlerjeve predstavljajo mejnik v teoriji oblikovanja sebstva, ki je pomembno preusmeril psihoanalitično teorijo in prakso. Vendar poudarja, da druge raziskave zgodnjega otroštva (Stern, 1985) poudarjajo recipročnost in kritizirajo Mahlerjevo zaradi njenega poudarjanja separacije otroka in zanemarjanja matere kot ločene osebe. Mahlerjeva je že leta 1963 (v Mahler, Pine, Bergmann, 1975) izrazila prepričanje, da neformirana, zelo plastična osebnost

dojenčka pravzaprav doprinese levji delež svoji lastni adaptaciji. Ne glede na to, koliko se mama prilagodi otroku in koliko je občutljiva in empatična, je trdno prepričana, da je otrokova sveža in upogljiva zmožnost prilagajanja ter njegova potreba po prilagajanju (da doseže ugodje) mnogo večja od materine, katere osebnost je trdno in rigidno oblikovana.

Slika 1: Potek razvoja sebstva v procesu separacije in individuacije – premik je v podfazi približevanja (Blanck in Blanck, 1979: 72)

Proces separacije in individuacije	
Avtizem ... simbioza ... diferenciacija ... prakticiranje ... približevanje ... konstantnost	
življenje v telesu	→ življenje v mislih (struktura)
medosebna interakcija	→ medsystemske in znotrajsystemske operacije
primarni miselni proces	→ sekundarni miselni proces
sebstvo nediferencirano od objekta	→ diferencirano sebstvo s spolno identiteto
neposredna izpolnitev impulzov	→ ego kot posrednik
strah pred izničenjem... izgubo objekta	
... izgubo ljubezni	→ strah pred kastracijo ... superego
organizmična stiska ... uporaba zunanjih	
pomirjeval, blažilcev ... pomirjanje samega sebe.....	→ signalna anksioznost
zmožnost obrambe še ni organizirana.....	→ zmožnost obrambe in upora
enostavna čustva 'za' in 'proti' ... diferenciacija čustev	→ celoten emocionalni repertoar
razcep predstav o sebstvu in objektu	→ predstave celotnega sebstva in objekta
zadovoljevanje potreb ... objektna ljubezen.....	→ konstantnost sebstva in objekta
iskanje izkušenj primarnega objekta (imitacija)	→ zmožnost za prenos
diadni odnos ... razširjen svet	→ ojdipski objektni odnos

Z vidika raziskovalk skupine Stone Center v ZDA (Engler, 2006) pa se bazična prepričanja o sebi razvijejo znotraj medsebojnih stikov v medosebnih odnosih, in ne v procesu separacije od drugih. Stiki, povezave z drugimi so tisti temeljni izvori rasti in razvoja, prekinitve oz. ločitve pa so tiste, ki posameznika iztirijo in blokirajo rast. Tako predlagajo spremembo paradigme o človeški naravi, ki se oddaljuje od individualnih vrednot in se približa odnosnim ter postavlja stik in povezanost v center naše misli.

Anna Freud

Anna Freud (1895–1982), najmlajša od Freudovih šestih otrok, je bila edina med njimi, ki je postala analitik. Po svoji predhodni izobrazbi je bila učiteljica, pedagoginja. Murray Thomas (1996) prispevek Anne Freud vidi v:

- psihoanalitični terapiji otrok, ko superego še ni dokončno izoblikovan,
- vrednosti neposrednega opazovanja otrok,
- implikaciji psihoanalize za vzgojo normalnih otrok.

Po mnenju Anne Freud (1974, v Thomas, 1992, v Batistič Zorec, 2000) lahko psihoanaliza pomaga pri:

- seksualnem prosvetljevanju otrok,
- prepoznavanju vloge konfliktov in anksioznosti v razvoju otrok, ki ima za posledico omejevanje starševske avtoritarnosti,
- osvobajanje otrok, da izražajo agresivnost,
- razumevanje pomena vezi med materjo in otrokom,
- razumevanju materine vloge kot pomožnega ega za otroka.

Praper (1996) jo imenuje pionirka otroške psihoanalize in psihoterapije. Prvi prispevek Anne Freud na psihoanalitičnem področju je podrobno preučevanje obrambno-varovalnih mehanizmov (*The Ego and the Mechanisms of Defence*). Obdelala je devet različnih in opozorila, da analiza ni mogoča, če ne razumemo v popolnosti vzajemnega delovanja vseh treh sestavov osebnosti – ida, ega in superega. Z obrambnimi mehanizmi se torej analitik ne ukvarja zgolj zato, da bi olajšal analizo gonskih teženj, ampak tudi z namenom, da bi odkril, kako se oblikujejo simptomi, in vplival na adaptacijske zmožnosti ega. »Vplivati na adaptacijske zmožnosti ega je ideja, ki vodi terapevta morda proč od psihoanalize, toda krepko v razvojno usmerjeno psihoterapijo.« (Praper, 1996: 111.)

V letih 1953–54 je Anna Freud vodila skupino, ki je neposredno preučevala razvoj otrok in oblikovala Hampstead Indeks – instrument za razvojno oceno, kar je omogočilo klinični material bolj strukturirati v teoretske okvire. Te izkušnje so vsekakor vplivale, da je Anna Freud (1963, prav tam) uvedla koncept razvojnih linij, že prej pa opozorila na odnos, v katerem otrok zadovoljuje težnje (objektni odnos) kot

zibelko nadaljnega razvoja otroka. Anna Freud ocenjuje, da je teorija psihoseksualnega razvoja zadovoljivo precizna, kar zadeva faze libidnega razvoja, manj pa vemo o egorazvoju. Ocenjuje, da nekaj vemo le o stadijih razvoja realitetnega nadzora, o kronologiji obrambnega delovanja in o oblikovanju smisla moralnosti. Pravi, da »v praksi potrebujemo več kot razvojne lestvice, ki držijo le za posamezne dele otrokove osebnosti. Kar potrebujemo, so osnovne interakcije med idom, egom in njunima različnima razvojnima stopnjama.« (A. Freud, 2000: 61.)

Koncept razvojnih linij

Anna Freud (2000, Praper, 1996) se ustavlja ob naslednjih razvojnih linijah in posebnostih koncepta:

Od odvisnosti do emocionalne samozanesljivosti in odraslih objektnih odnosov

To je osnovna razvojna linija, ki velja kot prototip za vse ostale. To je niz, ki gre od popolne odvisnosti novorojenčka in od materine skrbi do emocionalne in materialne samozadostnosti. Faze dozorevanja v razvoju libida (oralna, analna, falična) predstavljajo osnovo razvojni liniji. »Sklicuje se tudi na raziskave Mahlerjeve, ki so leta 1968 že bile aktualne, pa tudi na Spitzov koncept razvoja objektnih odnosov v sprva anaklitičnem objektnem odnosu.« (Praper, 1996: 112.)

Razvoj po tej linij poteka v stadijih (prav tam):

1. Prvi stadij v tej razvojni liniji se kaže v biološko-psihološki enosti (zlitosti) matere in otroka. Mati se v svojem narcizmu preliva v otroka, otrok pa svojo mater vključuje v svoj notranji »narcistični milje« (Hofer, 1952, v A. Freud, 2000). »Ta doba se glede na M. Mahler deli na avtistično, simbiotično ter fazo separacije in individuacije.« (A. Freud, 2000: 62.)
2. Drugi stadij, ko otrok že vzpostavlja odnos s parcialnimi objekti, je močno odvisen od izpolnjevanja želja, zato ga Anna Freud imenuje »anaklitični odnos« (Praper, 1996: 113).
3. Tretji stadij je stanje konstantnosti objekta (z utrjenimi notranjimi podobami objekta in odpornostjo na frustracije (prav tam).

4. Četrty se kaže v značilni predojdipski ambivalentnosti v objektivnem odnosu z znanimi egostanji oklepanja matere in obenem sadističnega mučenja, dominiranja in nadzorovanja (prav tam).
5. Peti stadij determinira falično ojdipska pozicija otroka, posesivni odnos ter zaščitniško in velikodušno vedenje do starša nasprotnega spola ter ljubosumnost in rivalstvo do starša istega spola (prav tam).
6. Šesti stadij v dobi latence približa vrstnike (pretežno istega spola) kot objekt in druge identifikacijske vzore izven družine (prav tam).
7. Sedmi stadij prinese predadolescentni upor, vračanje na nekatere zgodnje oblike "neprilagojenega" vedenja s ponovnim iskanjem zadovoljevanja teženj ter doživljanjem ambivalence v objektivnem odnosu (zopet so pri tem pomembni starši) (prav tam).
8. Osmi stadij Anna Freud vidi kot adolescentni boj z zanikanjem, obračanjem, rahljanjem vezi in lupine okrog infantilnih objektov (družine kot objekta) (prav tam).

Anna Freud (2000; Praper, 1996) opozarja na dejstvo, da zanemarjamo resnost praktičnih problemov za razvoj otroka, ki nastajajo zato, ker odrasli ne razumemo njegovega "za fazo specifičnega" doživljanja, kljub temu da je vsaj v psihoanalitičnih krogih znanje o tej razvojni liniji močno razširjeno. Podcenjujemo posledice separacijskih situacij v otrokovi drugačni "psihični realnosti".

V vsaki fazi pa lahko pride tudi do motenj in težav. Tako Praper (1996) pravi, da v prvi fazi prekinitve odnosa z materjo prizadene tudi biološko stabilnost. V drugi fazi težave v zadovoljevanju otrokovih potreb lahko zlomijo začetno individualizacijo, povzročijo "anaklitično depresijo" (Spitz, 1946, v Praper, 1996), zavrejo nevtralizacijo med libidom in agresijo, usmerjajo razvoj v lažno sebstvo (Praper, 1996). Motnje v tretjem stadiju vodijo v regresivno zlivanje z objektom. V četrtem stadiju zapleti pogosto usmerjajo še nenevtralizirano agresijo v destruktivnost, analni sadizem ali pa v nastajanje hude oblike ambivalence. V peti fazi se gradi vzajemnost v objektivnih odnosih, vendar šele v šesti otrok prestopi prag egocentrične pozicije. Motnje v peti in šesti fazi ga torej oropajo za konstruktivne skupinske izkušnje in ga pehajo v

nevroze. V tem času otrok močno potrebuje dokaze, da je sprejet, saj se zaradi lastnih razvojnih značilnosti v lastni družini počuti kot posvojenec. Obenem postaja vse bolj zmožen sublimacije, kar pa še vedno lahko izgubi ob motnjah v sedmi fazi.

Nerealistično je pričakovati samostojnost in odgovornost, preden adolescent prekorači osmo fazo, poudarja A. Freud (2000). V tej fazi se namreč celo predgenitalni impulzi močno okrepijo zaradi neizbežnosti separacije, ki jo adolescent prav tako nestrpnost želi izpeljati čim prej in včasih prehitro.

V smeri telesne neodvisnosti

»Rojstvo, ki otroku prinese biološko avtonomijo do te mere, da s popkovino ni več povezan z materjo, mu še ne zagotavlja telesne samostojnosti.« (Praper, 1996: 116.) To razvojno pot pokriva nekaj razvojnih linij:

Razvojna linija od sesanja do racionalnega hranjenja

Pri tem najprej izpostavimo opozorilo A. Freud (2000), kako pomembno je otroku pomagati pri regulaciji sprejemanja vase tako pri kvantiteti kot kvaliteti, saj hrano razumemo tudi kot prototip vsebin ponotrnanja.

Tudi po tej razvojni liniji se otrok giblje v fazah (Praper, 1996):

1. Prva faza je dojenje ali hranjenje s stekleničko. Tipično v odnosu v tej fazi je emocionalno zlivanje (lahko zadovoljstvo ali ugodje, lahko pa tudi vzajemno vznemirjanje in negotovost).
2. Za drugo fazo je značilno odstavljanje od prsi in odvajanje od stekleničke. To je lahko boleče, lahko pa tudi podpre otrokovo podjetno iskanje novih okusov.
3. Tretja faza je prehod od tega, da otroka hranijo, do tega, da se hrani sam. Ta prehod ni lahek, saj otrok še vedno zliva hrano in mamo v eno. V primeru, ko sam pije iz stekleničke, ta še vedno predstavlja parcialni objekt (del matere).
4. V četrti fazi začne otrok uporabljati žlico, kmalu tudi vilice. Nasprotovanja med otrokom, ki so se prej pletla okrog vrste in količine zaužite hrane, se zdaj prenesejo na vprašanje olike – navad pri jedi. Odnos otrok - mati se pogosto zaplete. Otrok v tej

fazi pogosto izsiljuje slaščice, da bi tako zapolnil nekaj potrebe po oralnih ugodjih.

5. V peti fazi, ki že sovпада z otrokovo falichnostjo in ojdipsko situacijo, otrok opušča enačenje hrana - mama. Opazna je seksualizacija hranjenja.
6. V šesti fazi otrok opušča seksualizacijo hranjenja. Ugodje ob hranjenju se ob latenci celo poveča.

Po šesti fazi, kot meni Anna Freud (2000), se načini uživanja hrane individualizirajo. Praper (1996) pa iz kliničnega izkustva dodaja, da se v adolescenci, ko se nekatere motnje pokažejo dobesedno v karikirani obliki, zaostrijo problemi hranjenja do skrajnih meja (kot na primer pri anoreksiji, bulimiji). Takšne motnje so seveda povezane z internaliziranimi konflikti.

Pot od močenja in blatenja do nadzora izločanja

Praper (prav tam) meni, da ta linija najbolj zgovorno pokaže, da v razvoju ne gre za čim bolj gladko in brezpogojno zadovoljevanje gonskih teženj, ampak za razreševanje konfliktov med idom, egom in superegom, med otrokom in zunanjim svetom ter za vzpostavljanje optimalnega ravnotežja. Otrok dosega novo raven avtonomije le s prevzemanjem nadzora in odgovornosti.

Tudi tukaj A. Freud prepoznava določene faze (prav tam):

1. Prvo fazo močno določata način in časovno umeščanje toaletnega treninga. Nadzor izločanja je mogoče doseči v nekaj tednih ali celo v nekaj dneh s sistematičnim pogojevanjem in prestrezanjem, sicer pa se proces odvija nekje do tretjega leta.
2. Drugo fazo določa tista stopnja dozorevanja (ki tudi prinese obrat iz oralne v analno fazo), ko prične otrok hote eksperimentirati z zadrževanjem. Doživlja je izločkov kaže močno libidno investicijo (kot pomemben del sebe, darilo drugim ...), lahko pa tudi močno agresivno investicijo (orožje za maščevanje, izraz jeze). Po drugi strani ta faza prinese obrat otrokove radovednosti na "notranje vsebine".
3. V tretji fazi se vprašanja "čist/ne čist" povežejo z identifikacijskimi procesi, s tem pa postane vprašanje notranje, in ne zunanje vodilo (del ego- in superegozahtev). To se lahko kaže v predgenitalnih predelavah (od obramb, kot je potlačevanje, do

potez rednosti, varčnosti, zanesljivosti), manj pa se Freudova ustavlja ob genitalnih elementih falične faze, opaža Praper (prav tam). Vsekakor je nadzor še neutrjen skozi vso falično fazo.

4. V četrti fazi se vprašanje nadzora izločanja povsem loči od vprašanja objektnega odnosa. Takrat je problem povsem nevtraliziran z avtonomnimi funkcijami ega in superega.

Od neodgovornosti do odgovornosti pri upravljanju telesa

Ta razvojna linija zahteva veliko časa; tako otrok dolgo ostaja odvisen od zunanje pomoči in nadzora. Anna Freud (prav tam) opozarja na čuden paradoks: dobro negovan otrok brez zadržkov prepušča skrb za lastno telo materi, medtem ko se slabo negovan otrok ali otrok brez matere nekako prehitro polasti materinske skrbi za lastno telo, pogosto v hipohondrični obliki.

Ugodno napredovanje po tej razvojni liniji prav tako poteka po zaporednih fazah:

1. Prva faza predstavlja obrat iz usmerjenosti agresije (in libida, česar Freudova ne omenja) v svoje telo v usmerjenost navzven. (Obrnjenost v svoje telo se kaže kot grizenje, praskanje samega sebe, libidno pa, na primer, kot ritmično pozibavanje.)
2. V drugi fazi otrok že predvideva neke posledice. Vnaprej se izogiba bolečine, nevarnih situacij in investira več narcistične vsebine v svoje telo.
3. Tretja faza vključuje otrokovo prevzemanje skrbi za lastno higieno, zdravje in izogibanje neprimernim navadam.

Drugi primeri razvojnih linij

Anna Freud (2000, Praper, 1996) se ustavlja še ob nekaterih razvojnih linijah. Zanima jo:

Razvoj od egocentričnosti do tovarštva, ki poteka skozi faze (Praper, 1996):

1. narcističnega dojemanja objektnega sveta,
2. ravnanje z vrstniki kot s svojimi igrači,
3. ravnanje z vrstniki kot s pomočniki pri svoji igri,
4. faza partnerskega odnosa, kjer se objektu prizna enake pravice.

Otrok je v obdobju dojenčka po naravi asocialen, pravi Praper (prav tam). Tukaj vidimo povezavo z Mahlerjevo (Mahler, Pine in Bergmann, 1975), vendar le z njeno avtistično fazo, in nasprotje s Sternom (1985), ki meni, da je otrok od samega začetka globoko socialen. Praper (1996) glede na to razvojno linijo A. Freud meni, da šele tretja faza predstavlja minimalno socializacijo, toda šele četrta (ki že sovpada s falično fazo) otroka usposobi za tovarništvo.

Razvojna linija od telesa do igrače in od igranja do dela (prav tam):

1. V prvi fazi se igranje pojavlja kot dojenčkova aktivnost, povezana z njegovim iskanjem ugodja.
2. V drugi fazi otrok telesni dotik z materjo že kompenzira s kakšnimi mehкими igračkami – tranzitorni objekt po Winnicottu (1953, v Praper, 1996).
3. V tretji fazi je navezanost na tranzitorni objekt močnejša in bolj diferencirana. Opaziti je mogoče libidno in agresivno investicijo ter ambivalenco.
4. V četrti fazi ostane tranzitorni objekt le prijatelj med spanjem. Čez dan otrok vse bolj uporablja igrače, ki mu omogočajo egoaktivnosti – na primer igrače, ki jih polni in prazni, gibljive igrače, ki mu omogočajo gibanje, igrače za sestavljanje in razdiranje ter igrače in igre za diferenciranje spolne vloge.
5. V peti fazi se jasno izrazi vnaprejšnje predvidevanje cilja in ugodja ob doseganju le-tega. Takšno igro, ki je le sekundarno vezana na objekt, opazimo že v zgodnjem otroštvu. Otrok niti ne potrebuje pohvale ob dosežkih. Ta bi ga utegnila celo odtegniti od ustvarjalnosti in usmeriti v konformizem.

Prepletenost razvojnih linij

Tisto, kar egu daje notranjo strukturo, je vzajemna prepletenost napredovanja po razvojnih linijah, pravi Praper (prav tam). V kliničnem pomenu je neka osebnost harmonična, če doseže ustrezne ravni na vseh razvojnih linijah. Otrok, ki se je približal konstantnosti objekta, na primer doseže ustrezno emocionalno zrelost, telesno neodvisnost, na primer nadzor izločanja in rahljanje povezanosti hrana - mati itd. Veliko je otrok, ki imajo neregularni vzorec v svojem razvoju. Vendar »neravnotežje razvojnih linij postane

patogeni pokazatelj le takrat, ko je to neravnotežje pri osebnosti pretirano« (A. Freud, 2000: 117).

Praper (1996) pravi, da konstitucijski dejavniki ne zadenejo le zorenja v ozadju posamezne razvojne linije. Možno je, da manjkajo ali pa so spremenjeni tudi določeni vrojeni dejavniki tendenc k notranji organizaciji obrambnega reagiranja ali strukturalizacije. Od dejavnikov okolja so najpomembnejši tisti v osebnosti staršev, predvsem matere, vendar so pomembni tudi drugi: družinska atmosfera, družbeni in kulturni dejavniki nasploh. Materina ljubezen, sprejemanje materinstva in samozaupanje v tej vlogi pomenijo otroku le nepogrešljive pogoje za dober start. Toda od ugotovitev A. Freud (po Sayers, 1991) dalje velja, da mati, ki zavrača, ni več edini razlog duševnih bolezni v otroštvu. Namreč vsak otrok kdaj doživi svojo mater kot takšno, ki zavrača, ne glede na njeno dejansko vedenje, kar povzroči neizogibne frustracije.

A. Freud (2000) poudarja, da ne glede na doseženo raven na kateremkoli področju, je le-ta vedno rezultat interakcije med nagonom in razvojem ega, superega ter njunih reakcij na vplive okolja. Razvojne linije so zgodovinska realnost in nudijo prepričljivo sliko otrokovih osebnih dosežkov ali, po drugi strani, njegovih neuspehov v razvoju osebnosti.

Regresija in razvojne linije

Ko regresijo sprejmemo kot normalen proces, s tem sprejmemo tudi dejstvo, da je gibanje po razvojnih linijah v svoji naravi dvosmerno, pravi A. Freud (prav tam). Ugotavlja, da so občasne vrnitve k predhodnim fazam, npr. vrnitev k starim navadam, ko govorimo o spanju in hrani, ter iskanje zaščite in varnosti z vrnitvijo na zgodnje oblike simbiotskega in predojdipskega odnosa z materjo popolnoma normalne. Zato je bolje, da otrokovo okolje ne prepoveduje takšnega vedenja in ne vzpodbuja otrokove notranje represije ter se na tak način izogne vpletanju v pozitivni razvoj. Posamezne razvojne linije napredujejo z različno hitrostjo, obstaja pa tudi neravnovesje v regresijah raznih elementov strukture. Na podlagi tega lažje razumemo odstopanja od pravilne linije in povprečne slike hipotetično "normalnega otroka". »Tako postanejo *variante normalnosti* neštete.« (A. Freud, 2000: 100.)

Sklepni poudarki o delu Anne Freud s poudarkom na oblikovanju in delovanju psihičnega aparata

Prve navezanosti oblikujejo osnovo, na kateri se razvijajo nadaljnji odnosi, poudarjajo A. Freud, Goldstein, Solnit in Goldsteinova (1996). Kjer so ti zgodnji odnosi ustrezni, odnos otrok - starš postane trden s pozitivnimi učinki na otrokov emocionalni in socialni razvoj. Če otrok v otroštvu ne doživi ljubezni, se to lahko kasneje v življenju kaže kot pomanjkanje zanimanja za lastno blagostanje, fizični izgled, oblačenje in podobo, ki jo kaže drugim. Tisto, kar je poškodovano, je ljubezen in skrb zase ter posledično zmožnost ljubiti in skrbeti za druge, tudi lastne otroke.

A. Freud (2000) vztraja pri tem, podobno kot Bowlby, da je materina prisotnost v času otrokovega otroštva prav tako pomembna psihološko, kot so vitamini pomembni za otrokov fizični razvoj. Vendar pa se z Bowlbyjem ne strinja v tem pogledu, ko meni, da navezanost ni le instinktivna, ampak je tudi prežeta s subjektivnimi željami in fantazijami. Z naraščanjem emocionalne navezanosti tudi otrok postaja vse bolj zahteven do matere. Otrok v začetku tudi še ni sposoben obdržati podobe matere v svojih mislih, ko je odsotna. Freudova (prav tam) pravi, da konstantnost objekta otrok razvije šele proti koncu prvega leta in šele takrat je sposoben tolerirati njeno odsotnost. S tem je Anna prehitela tiste, ki so kasneje kritizirali Bowlbyja, da je zanemarjal vpliv starosti na otrokov odziv na separacijo.

Ugotavljamo še, da se v teh pogledih približa Mahlerjevi in prvim fazam v njeni teoriji. Podobnost se še bolj izrazi v Anninih idejah (2000) o otrokovi začetni egocentričnosti, ko pravi, da v otrokovih očeh mati ni bitje za sebe, ki poseduje svojo osebno eksistenco. Otrok to osebo doživlja kot nekoga, katerega edina vloga je, da zadovolji njegove potrebe in želje. Zato vse, kar se dogaja objektu, razume kot zadovoljevanje teh želja.

Prav tako kot Mahlerjava tudi A. Freud (prav tam) opozarja na separacijsko anksioznost. Meni, da se otroci, ki se z lahkoto ločijo od svojih staršev, tako vedejo, ker niso uspeli oblikovati normalnih odnosov. Ko otrok ob nevarnosti izgube objekta ljubezni ne občuti bolečine in tesnobe, to ni znak njegovega zdravja in moči, ampak je pogosto prvi znak avtističnega umika iz objektnega sveta.

A. Freud (2000) je bila prepričana, da razvoj vključuje postopen nadzor ega nad idom – kar poimenuje tudi socializacija gonov. To je odvisno predvsem od prisotnosti matere, zaradi katere otrok najprej začne nadzorovati svoje instinkte. Usmerila je pozornost na odvisnost razvoja v oralni in analni fazi od ponotranjenja materinega načina vzgoje. V tem pogledu se je odmaknila od poudarka na ponotranjenje patriarhalne avtoritete (očeta) v superego. Na mater se je nanašala celo kot na prvo zakonodajalko. Tako se Anna Freud dotakne tudi tretje instance – superega, kar lahko vidimo kot dopolnitev razvoju ega po Mahlerjevi.

Pozitivni premiki s principa ugodja na princip realnosti in s primarnega na sekundarno mentalno funkcioniranje pogojujejo zmanjšanje prepada med notranjimi in zunanji zakoni, pravi A. Freud (prav tam). Nevarnost socializaciji predstavljajo komponente infantilne agresivnosti, in ne seksualnosti. Pravzaprav agresivnost, če je povezana z libidom, predstavlja pozitivne učinke na socializacijo. Agresija postane nevarna za socialno prilagojenost, kadar se libidinalni procesi ne razvijejo dovolj, da bi ublažili agresijo, ali pa izgubijo to sposobnost kot posledico razočaranja nad objektom ljubezni ali njegovo (resnično ali izmišljeno) izgubo. Kar je še pomembneje, takšne agresije v ločeni obliki se ne more nadzorovati – niti od zunaj s strani staršev niti od znotraj s strani ega in superega. Če se povezava z libidom ponovno ne vzpostavi skozi okrepitev libidinalnih procesov in novih objektnih zvez, te destruktivne tendence postajajo glavni vzrok delinkventnosti in kriminalitete.

Anna Freud (prav tam) pravi, da procesi posnemanja, identifikacije in introjeckije, ki se odvijajo pred Ojdipovim kompleksom, med njim in po njem, lahko otroka pripeljejo le do internalizacije starševskih standardov. Čeprav so ti procesi nujni in predstavljajo stopnico k prihodnjemu prilagajanju skupnosti odraslih, sami po sebi ne zagotavljajo, da bo do adaptacije dejansko prišlo, celo v primerih, ko se standardi družine ujemajo s standardi skupnosti. V okviru svojega doma v otroštvu starši otroku še popuščajo in prilagajajo pravila glede na otrokovo starost in njegove zmožnosti. Z vstopom v šolo teh privilegijev ni več. Dobro prilagojen otrok v družini ni nujno dobro prilagojen otrok v šoli. Tukaj se morajo vsi v določeni starostni dobi prilagoditi in podrediti skupnim normam. Ko pa adolescent

zaključí s šolanjem in vstopi v skupnost odraslih, zakonske norme postanejo brezosebne. Biti "enak pred zakonom" ni le privilegij. Ta enakost pomeni tudi to, da se posameznik odreče vsem osebnim privilegijem in posebni obravnavi. Če zanemarimo osnovna moralna pravila, ki so vgrajena v superego, zakonske odredbe ne postanejo del posameznikovega notranjega sveta. Kar se od superega pričakuje, ni identifikacija posameznika z vsebino kateregakoli zakona, ampak sprejemanje in internalizacija obstoja vladajočih norm. V tem pogledu stališče navadnega državljana predstavlja infantilno pozicijo poslušnega otroka, ki se sooča z vsemogočnimi starši. Delinkvent oz. kriminallec pa predstavlja stališče otroka, ki ignorira ali se sploh ne ozira na avtoriteto staršev ter se jim upira.

Anna Freud je imela velik vpliv na teorijo in prakso, predvsem po smrti očeta ji je uspelo izstopiti iz njegove sence. Njeno delo je vplivalo na različna področja: pravo, socialno skrbstvo in politiko, vzgojo in obravnavo otrok. V nasprotju z Mahlerjevo, ki je velik del svoje kariere posvetila načrtnemu in sistematičnemu proučevanju in raziskovanju, je Anna Freud ostajala aktivna v vsakodnevni praksi, iz katere je izhajala. S svojim konceptom razvojnih linij je postavila tudi celostno teoretično podlago za opazovanje in terapijo otrok. A. Freud (1974, v Thomas, 1996) je zagovarjala terapevtsko delo tako z otrokom kot z njegovimi pomembnimi drugimi iz okolja, saj s spreminjanjem starševskih pričakovanj do otroka in terapije terapevt vpliva na vsebino superega, ki je še odvisen. Tako analitik, ki dela z otrokom, manipulira tudi z njegovim okoljem, zato da se odnosi med idom, egom in superegom v otrokovi osebnosti preoblikujejo.

Freudova je spodbujala tudi materino prisotnost v času otrokove hospitalizacije; po njenem mnenju naj bi bila tudi mama v času medicinskih posegov in pregledov prisotna in v pomoč pri skrbi za lastnega otroka (Sayers, 1991: 175).

Usoda individuacije v adolescenci

Miletinova (1988) poudarja, da je usoda individuacije v kasnejših obdobjih odvisna od razvoja primarnega procesa separacije in individuacije. Znana je tudi formula angleškega psihoanalitika in psihiatra E. Jonesa že iz leta 1922 (v Nikolić, 1988): adolescenca je

rekapitulacija zgodnjega otroštva. Parkes (1982, v Kraigher Guzina, Popović Štajner, 1988) dodaja, da ljubezen sicer ne more premakniti sveta, vendar ne moremo dvomiti, da je otrokovo prvo navezovanje na drugo osebo velikega pomena za njegovo spoznavanje sveta in pričakovanja do drugih; posledice teh prvih povezanosti se občutijo skozi celo življenje. To je tudi v skladu s prepričanjem Mahlerjeve in njenih sodelavcev.

Separacija je metafora za samo adolescenco, pravi Tomorijeva (1988). Individuacija v adolescenci predstavlja odraz tistih strukturnih sprememb v organizaciji osebnosti, ki jih spremlja emocionalno osvobajanje od internaliziranih infantilnih objektov. Tako je separacija pogoj za proces individuacije, vendar pa je formiranje identitete neizbežno, da je separacija mogoča.

Za obdobje adolescence pa A. Freud (1971) pravi, da medtem ko smo pri motnjah v otroštvu priča spremembam na enem ali več področjih otrokove osebnosti, gre v adolescenci za spremembe vzdolž celotne razvojne linije. Srečujemo se s spremembami v gonih, v organizaciji ega, v odnosu do objektov, v idealih in medosebnih odnosih. Boj s starši se kaže na mnogo različnih načinov: skozi zanikanje njihove pomembnosti, nestrinjanje z njimi, upor proti njihovim prepričanjem, zmanjšanje superegeve internalizacije starševske avtoritete, ki se kaže v disocialnem vedenju, obrat iz ljubezni do staršev v sovraštvo do drugih in sebe, samopoškodbe, emocionalni umik v narcistično zaljubljenost vase ipd. To obdobje je naporno tudi za starše. Po eni strani morajo imeti debelo kožo in ostati zadržani, po drugi pa v primernih trenutkih sočustvovati in pomagati kot v prejšnjih obdobjih. Čvrstejša kot je bila vez med otrokom in starši, bolj močan bo boj proti njim v adolescenci.

Vendar pa Anna Freud (2000) vztraja in poudarja, da so takšne obrambe v adolescenci povsem normalne in služijo prilagajanju. Duševne bolezni se pojavijo le v primeru, ko se pretirano in ekskluzivno uporablja le ena vrsta obrambnega mehanizma.

Aplikacija izbranih teorij

V tem poglavju bomo ilustrativno skušali povezati izbrano teoretično usmeritev s prostovoljnim delom svetovalke v

mladoletniškem zaporu.¹ Pri svojem delu se srečuje predvsem z mladostniki v obdobju adolescence. Že v prejšnjem poglavju smo videli, da takrat nastopijo velike spremembe in tudi pri mladostnikih, pri katerih je razvoj potekal optimalno, se pojavijo določene težave.

Naj ponovimo: v zgodnjem razvoju je libido tisti, ki išče povezanost, medtem ko agresivnost išče in vzdržuje separacijo in individuacijo. Tudi v adolescenci potrebo po separaciji zaznamuje sunek agresivnosti, dominanten v tej fazi. Temu pa sledi iskanje povezanosti z novim objektom, ki jo podpira moč libida (Blanck in Blanck, 1979). Poudariti moramo, da so adolescentne težave pri populaciji iz mladoletniškega zapora še bolj izražene, prav tako imajo ti mladostniki praviloma za sabo življenje v družinah, ki jih zaznamujejo motnje v odnosih med družinskimi člani.

Svetovalka pogosto postane zaupna oseba. S tem pridejo na dan še mnoge druge stvari in razvije se posebne vrste objektni odnos. Kljub temu da je svetovalka v odnosu aktivna, še vedno ni tesna prijateljica, po drugi strani pa tudi ni terapevtka.

Postavljamo tezo, da se tudi v odnosu svetovalka - obsojenec odvijajo procesi separacije in individuacije, vendar na drugi ravni. Velikokrat se z graditvijo zaupnega odnosa razvija navezanost obsojenca na svetovalko. V tem času odnos poteka precej gladko in brez večje kritičnosti s strani obsojenca. Zakonca Blanck (prav tam) pravita, da obstaja čas v tretmaju, ko se lahko izrazijo negativna (neprijetna) čustva. Podobno je tudi v tem odnosu. Ta čas nastopi takrat, ko je ustanovljen zadosten rezervoar pozitivne objektno katekse, saj takrat lahko mladostnik tolerira jezo in bes brez strahu pred izgubo objekta. Šele takrat lahko pride do napredka na razvojni liniji objektnih odnosov, tudi s stališča konceptov Anne Freud. V tem času pride tudi do trenutka, ko obsojenec spregovori o stvareh iz otroštva in jih včasih celo podoživi. Z vidika izbranih teoretičnih

---

¹ Stovičjeva (2000) svetovanje kot obliko prostovoljnega dela opredeli kot eno izmed oblik pomoči osebam, ki so bile obsojene zaradi storitve kaznivnega dejanja na kazen zapora, mladoletniškega zapora ali jim je bil izrečen ukrep oddaje v prevzgojni dom, in kot dopolnilni program, ki se izvaja ob socialnoterapevtskem modelu dela z osebami, ki jim je odvzeta prostost. Namen svetovanja je osebam v zaporu ponuditi možnost, da se z nekom, ki ni niti del družine niti del sistema, pogovarjajo o čemerkoli, kar se jim zdi pomembno. Naloga svetovalcev pa je predvsem prisluhniti osebami in jih vzpodbujati v prizadevanjih za višjo kakovost življenja.

usmeritev se svetovalka takrat razlikuje od primarnega objekta v tem, da razume, včasih tudi osvetljuje stvari, ki jih obsojenec ni mogel razumeti. Ni pa vloga svetovalke »skrbeti za "popravljalne emocionalne izkušnje"« (Sayers, 1991: 198).

Vendar Greenacrova (1954, v Blanck in Blanck, 1979) dodaja, da topel odnos, ki še vedno ohranja strokovnost, prispeva k terapevtskemu delu. Analitikova nevtralnost se nanaša na odsotnost vrednostnih sodb in ni kršena s tem, če je terapevtu mar za pacientovo ozdravitev. Menimo, da se podobno zgodi tudi v svetovalnem odnosu. Toda glede na dejstvo, da je svetovalka prostovoljka in velikokrat ni profesionalno usposobljena za svetovanje, smo dostikrat priča nezavednemu kontratranferju, ki ga zakonca Blanck (prav tam) razumeta kot odsev slepih peg svetovalke, ki izvirajo iz infantilnih potreb.

Pri tem nas Trampuž (1997) izziva z vprašanjem, ali ljubimo svoje paciente oziroma v našem primeru obsojence. Pravi, da ko spoznamo njihova intimna in skrita občutja, želje in doživetja, ko spoznavamo njihovo bolečino in njihova hrepenenja in aspiracije, težko sledimo Freudu in se odpovemo čustvovanju in sočustvovanju z njimi. Verjetno se to od svetovalke niti ne pričakuje, dokler zna vzdrževati tudi optimalno mero distance.

Kadar je odnos med svetovalko in obsojencem intenziven, je separacija toliko težja. Vendar po drugi strani lahko opazimo, kot pravi Mahlerjeva, da kjer je bil odnos kakovosten, obsojenec z večjim zaupanjem v občutek lastne vrednosti vstopa v nove odnose in se loči od svetovalke. Če se izrazimo v terminih Mahlerjeve, smo tudi po koncu prestane kazni velikokrat priča obdobju nekakšnega ponovnega približevanja. Obsojenec namreč v prvih tednih prostosti občasno še išče stik s svetovalko, ko se skuša na novo integrirati v svoje okolje. Velikokrat pa je obsojenec "prisiljen" k nenadni prekinitvi odnosa zaradi premestitve v drug zavod, pogojne kazni ipd. Takrat nastopijo določene motnje, kljub prej kakovostnemu odnosu. A. Freud bi verjetno te težave povezala z obrambnim vedenjem, ko posameznik skuša zaščititi samega sebe.

Ob koncu izpostavimo misel Anne Freud in njenih sodelavcev (1996) da dobro delo zahteva tako človečnost kot tudi strokovnost. Drugače rečeno, v našem primeru mora biti svetovalka sočutna in hkrati realistična, preudarna. Te lastnosti si niso toliko nasprotne,

ampak se komplementarno dopolnjujejo. Tako lahko sprejema tudi težke odločitve, vendar jih implementira z empatijo in prijaznostjo. Če zaključimo s parafrazirano mislijo Žunter Nagyjeve (2000), recimo, da mora svetovalka pri napornem in emocionalno obremenjujočem prostovoljnem delu z obsojenci poznati svoje meje vzdržljivosti in znati zaščititi tudi sebe. V veliko pomoč ji bodo supervizija, intervizija, razprave s kolegi in seveda lastna analiza, če je to mogoče.

Zaključek

Psihoanalitična psihologija ne pušča nobenega dvoma o tem, da so otroci emocionalno odvisni od svojih staršev in da je ta odvisnost potrebna za otrokov normalni razvoj.

V teoriji objektnih odnosov je človeški razvoj vseživljenjski proces, za katerega je najprej značilen odvisen odnos dojenčka in matere, ki kasneje preraste v zrel, odrasel medosebni odnos.

Spoznali smo, da ne gre preprosto za socialni vidik v stikih med otrokom in okoljem, ampak za interakcijo z objektom, ki otroku omogoča strukturiranje lastne osebnosti. Ta interakcija temelji na čustveni izmenjavi s pomembno drugo osebo. Otroci na osnovi svojih individualnih notranjih značilnosti vstopajo v interakcijo z okoljem in prav interakcija, ne le reakcija, je tista, ki je odgovorna za variacije v človeškem značaju in osebnosti.

V tem nenehnem prepletanju otrok išče ravnotežje med avtonomijo in povezanostjo. Skozi to iskanje teče razvoj in se oblikuje posameznik kot samostojna osebnost, ki živi tudi v odnosih z drugimi.

Literatura

Batistič Zorec, M. (2000). *Teorije v razvojni psihologiji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Blanck, G., Blanck, R. (1979). *Ego psychology II. Psychoanalytic Developmental Psychology*. New York: Columbia University Press.

Crain, W. (2000). *Theories of Development. Concepts and Applications*, 4th Edition. New Jersey: Prentice Hall.

Engler, B. (2006). *Personality Theories. An Introduction*, 7th Edition. New York: Houghton Mifflin Company.

Fonda, P. (1997). O vlogi stapljanja v ljubezni. V P. Praper (ur.). *Ljubezen. Koncepti v psihoterapiji: zbornik prispevkov*. Ljubljana: Psihoterapevtska sekcija SZD: Sekcija za klinično psihologijo in psihoterapijo, 17–36.

Freud, A. (1971). The Writings of Anna Freud, volume 7. *Problems of Psychoanalytic Training, Diagnosis, and the Technique of Therapy*. New York: International Universities Press.

Freud, A. (2000). *Normalnost in patologija djece*. Zagreb: Prosvjeta.

Freud, A., Goldstein, J., Solnit, A. J., Goldstein, S. (1996). *The Best Interests of the Child*. New York: The Free Press.

Greenberg, J. (1991). *Oedipus and Beyond*. London: Harvard University Press.

Kraigher Guzina, A., Popović Štajner, T. (1988). Normalno i patološko u procesu separacije-individuacije u ranom dečjem dobu. *Psihoterapija 18 (2)*, 11–16.

Lešnik, B., Lunaček, M. (1988). Simbioza, separacija, individuacija u dinamici psihičkih poremećaja (fragmenti opće psihopatologije). *Psihoterapija 18 (2)*, 39–46.

Mahler, M. S., Pine, F., Bergmann, A. (1975). *The psychological birth of the human infant: symbiosis and individuation*. London: Maresfield Library.

Matjan, P. (1992). Nekateri značilnosti in potek individualne psihoterapije pacienta z razvojnimi deficiti ega. *Psihološka obzorja 1 (1)*, 32–36.

Miletin, N., (1988). Sudbina individuacije u latenciji. *Psihoterapija 18 (2)*, 17–22.

Nikolić, S. (1988). Problematika separacije-individuacije s razvojnim i kliničkog aspekta. *Psihoterapija 18 (2)*, 1–10.

Praper, P. (1990). Dalje od Freudovog (tumačenja) Edipovog kompleksa. *Psihoterapija 20 (1)*, 71–79.

Praper, P. (1995). *Tako majhen, pa že nervozen!?* Nova Gorica: Educa.

Praper, P. (1996). *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.

Sayers, J. (1991). *Mothering Psychoanalysis*. London: Penguin books.

Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.

Stovičej, G. (2000). Delo prostovoljcev z zaporniki – svetovanje osebam v zaporu. V T. Martelanc (ur.), *Prostovoljno delo včeraj, danes in jutri*. Ljubljana: Slovenska filantropija, 126–132.

Thomas, R. M. (1996). *Comparing Theories of Child Development*. Washington: Brooks/Cole Publishing Company.

Tomori, M. (1988). Separacija i formiranje identiteta u adolescenciji. *Psihoterapija 18 (2)*, 23–28.

Trampuž, D. (1997). Ali ljubimo svoje paciente? V P. Praper (ur.) *Ljubezni koncepti v psihoterapiji*, zbornik prispevkov. Ljubljana: Psihoterapevtska sekcija SZD: Sekcija za klinično psihologijo in psihoterapijo, 161–172.

Urlić, I. (1988). Traumatski efekti separacije u transferu. *Psihoterapija 18 (2)*, 85–94.

Žunter Nagy, A. M. (2000). Transfer in kotratransfer v psihoterapiji oseb s psihozo. V P. Praper (ur.) *Moč. Transfer in kotratransfer v psihoterapiji*, zbornik prispevkov. Ljubljana: Združenje psihoterapevtov Slovenije, 251–259.

Pregledni znanstveni članek, prejet januarja 2008.